

HAKKÂRİ'DE EVLİLİKLE BAĞLANTILI GELENEKLERİN EL SANATLARINA YANSIMALARI*

Hasan BUĞRUL**

ÖZ

İnsanoğlu geçmişten bu yana dūřune, inanış ve hislerini farklı çizgi ve motiflerle farklı unsurlar üzerine aktarmışlardır ve bunlar arasında el sanatları eserleri önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda, koyun yetiştiriciliğinin yaygın olduğu Hakkâri yöresinde dokunan ve örülen el sanatları unsurlarında da bu geleneği belirgin bir şekilde görmek mümkündür. Yn orap gibi örgü eserlerde genellikle birer motifle karşı tarafa duygu ve dūřnceler aktarılırken, birçok motifin oluşturduğu kompozisyonun yer aldığı kilim gibi dokumalarda ise bir hikâyeye yer verilmektedir. Bu mesaj ve hikâyelerde bolluk, bereket, sevgi, ařk, evlilik, aile, bağlılık ve sadakatin yanı sıra yaşamı olumsuz yönde etkileyebilecek faktörlere karşı onu koruyan, ona kalkan olan bezemelere de yer verilmektedir. Diđer taraftan, bu sıralanan temaya sahip benzer motifleri birçok toplumun sanat unsurları üzerinde görebilmek mümkündür. Bu motifler sahip oldukları anlamlar bakımından toplumdaki topluma ve bölgeden bölgeye benzerlikler yanında farklılıklar da taşıyabilmektedirler. Hiç kuşkusuz bunda her bir toplumun ve yöreye ait geleneklerin, inançların ve kültürün önemli bir payı vardır. Hakkâri yöresinde evlenme ile ilgili geleneklerde, bir kiři sevdiğine duygularını szli ifade etmek yerine birbirlerine ayna, tarak, gerdanlık, küpe vb. unsurları veya bunlara ait motiflerin üzerinde yer aldığı bir el sanatı eserini hediye eder.

Bu alışmada, Hakkari yöresi örgü ve dokuma eserleri üzerinde yer alan evlilik-aile gelenekleriyle bağlantılı motifleri de dahil ederek bölgenin kültürel ve sanatsal unsurlarının tanıtılması ve korunmasına yönelik yapılacak bilimsel çalışmalara katkıda bulunulması amaçlanmaktadır.

* Bu alışma Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi – Bilimsel Araştırmalar Projeleri Koordinatörlüğü Birimi tarafından desteklenmiştir.

** Dr. Öğretim yesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi – Sanat Tarihi Bölümü

e- posta: hbugrul@yyu.edu.tr / ORCID:0000-0003-1135-9628

Makale Tr: Araştırma Makalesi / DOI: <https://doi.org/10.34242/akmbaris.2019.132>

Makale Gnderim Tarihi: 07.04.2020 / Makale Kabul Tarihi: 01.06.2020

Anahtar kelimeler: *Hakkâri, Gelenekler, Evlilik, El Sanatları, Motif.*

ABSTRACT

REFLECTIONS OF MARRIAGE RELATED TRADITIONS TO ART IN HAKKARI

Since the past, human beings have transferred their thoughts, beliefs and feelings through producing different products with different lines and motifs and handicrafts is an excellent example for such transformation. In this context, it is possible to see this tradition very clearly in the weaving and knitting style the handicraft products in Hakkâri region, where sheep breeding is common. While in some knitting works such as woollen socks, there is mostly one motif which conveys the knitter's emotions and thoughts to the interlocutor, in other knitting works like kilims, various motifs are utilized in one composition to tell a story. Beside the messages and stories of abundance, fertility, love, affection, marriage, family, loyalty and devotion, there are also messages and stories of protecting and shielding human against factors that may adversely affect life. On the other hand, similar motifs with this listed theme can be seen on the art elements of many societies. Even though these motifs have similarities, their meanings are different from society to another and from region to another. Undoubtedly, there is an important role of traditions, beliefs and culture of each community and region on these differences. People, in traditions related to marriage in Hakkari region, instead of expressing their feelings to their lovers verbally, they give a present such as a mirror, comb, necklace, earrings and etc. or a handicraft work which has motifs belonging to their culture.

This study aims to contribute to the scientific studies to be carried out on this subject in order to promote and preserve the cultural and artistic products of Hakkâri region by including marriage-family motifs on the weaving and knitting works.

Keywords: *Hakkâri, Traditions, Marriage, Handicrafts, Motif.*

1. GİRİŞ

Hakkâri, Doğu Anadolu Bölgesi illerimizdendir ve Irak – İran devletlerinin sınırında bulunmaktadır. Bulunduğu bu coğrafi konumdan dolayı Anadolu'nun yanı sıra bu iki ülkenin bu yöre üzerinde ticari, kültürel ve sanat unsurları bakımından birçok etkileri vardır. Diğer taraftan, Hakkâri yöresi dışarıdan etkilenen bir yer olmasının yanında, özellikle dokuma ve örgü alanlarında, çevresini etkileyen bir sanat merkezi olmuştur. Ancak teknoloji ve sanayi ürünlerine dayalı etkileşim çok hızlı olmasa da bunun olumsuz etkileri diğer yerlerde olduğu gibi bu ilimizde de görülemeye başlanmıştır. Geleneksel dokuma ve örgü işleri yerini hazır giyime bırakma eğilimindedir. Bu bağlamda, geleneksel yöntemlerle yapılan ürünlere tekrar talebin olabilmesi için günün ihtiyaçlarına ve tercihlerine göre ayarlanabilen geleneksel üretimin hayata geçirilmesi kaçınılmazdır.

Hakkâri yöresi dokuma ve örgü eserleri, kök boyadan elde edilen yün iplik gibi kaliteli malzemesiyle, ince işçiliği ve üzerinde yer alan farklı anlamlara sahip bezemeleriyle hayranlık uyandırmaktadır. Yün çorap ve eldivenlerin bir kısmı tamamıyla renkli ve desenli iken bu eserlerin çoğunda renkli iplikten elde edilen birer motif vardır. Motifler rastgele işlenmiş birer süsleme unsuru değildirler. Bunlar sevginin, aşkın, sevdanın, samimiyetin, sadakatın, içten bağlılığın, bereketin ve mutluluğun dilidirler.

“Simgesel motifler, işaret ettikleri anlamlarıyla gelenek ve göreneklerin, inançların ifadesidir. Bitkisel bir motif olan ağaç yüzeyde motif olarak görülürken, anlam olarak ise semboliktir. Somut olarak görüneni anlatan motifler, işaret ettikleri sembollerle Anadolu kadınının içine

kapalı, duyarlı yapısını en yalın biçimde ortaya koyarlar. Kadının sustuğu ve az konuştuğu Anadolu'da bu motifler onun dili olmuş, duygu ve isteklerinin aracısı durumuna gelmiştir.”¹

Diğer yandan halı, kilim, heybe, parzun, çanta, çuval ve büyük heybe (tér) gibi dokumalar tamamıyla renkli – desenli ve bu desen içerisinde yer alan motifler bir hikâyeyi oluşturmaktadırlar. Geçmişte, gelinler gittiği ailenin ve çevresinin takdirini kazanabilmek için yeteneklerini göstermek zorundaydılar. Bunun için de her bir gelin hayranlık uyandıracak özgün bir dokuma eseri yaparak yeteneklerini sergilerlerdi. Dokuma eserler sadece kaliteli malzeme, itinalı ve ince işçiliğe dayalı değildir. Sanatçının zihnindeki hikâye ile başlar ve eserini de bu hikâyesiyle tamamlar. Kullanılan desenler, motifler ve seçilen iplik renklerinin her biri bunda bir anlam taşır. Desenler bir bütün olarak bir ‘hikâyeyi’ ortaya koyarken, her bir motif bu hikâyenin bir bölümünü oluşturur, renkler ise hikâyeyi canlandıran elemanlardır.

2. Materyal ve Yöntem

Bu çalışmada, öncelikle Hakkâri düğün gelenekleriyle ilgili literatür çalışması yapılmıştır. Hakkâri yöresinde birçok düğün etkinliğine katılarak soru cevap yöntemiyle bu yörenin düğün çeşitleri ve düğün gelenekleri hakkında bilgi edinmeye çalışılmıştır. Ayrıca, Hakkâri yöresi etnografik eserleriyle ilgili yapılan bir saha çalışmasında elde edilen eserlerin fotoğrafları çekilmiştir ve bağlantılı bilgileri kayıt altına alınmıştır. Daha sonra elde edilen bilgiler ve çekilen fotoğraflar Hakkâri düğün gelenekleri çerçevesinde incelenmiştir. Hakkâri dokuma ve örgü eserler üzerinde kadın ve erkeklerin aksesuarlarına ait motiflerin yaygınlığı dikkatimizi çekmiştir. Bunu, evlenme çağına gelen Hakkâri gençlerin evlenme niyetlerini doğrudan ifade etmek yerine dolaylı yoldan aktarma biçimine işaret sayabiliriz.

3. Aile Kavramı ve Hakkâri Yöresinde Evlilik ile İlgili Gelenekler

Hakkâri yöresinde anne, baba, evlenmiş çocuklar ve anne – baba yakınları, hatta amca, amca çocuklarından oluşan geniş (geleneksel) aile yapısı hâkimdir. Bunun yanında akraba ailelerinin oluşturduğu aşiretler de görülmektedir. Geçmişte Hakkâri yöresinde daha çok dört çeşit evliliğe rastlanmaktadır. Bunlar; görücü usulü evlilik, berdel usulü evlilik, kız kaçırma ile yapılan evlilik ve beşik kertmesiyle yapılan evliliktir. Bu dört evlilik çeşidinde “görücü usulü evlilik” yakın geçmişe kadar en yaygın evlilik çeşidi idi. Görücü usulü evlilikte anne ve babalar veya akrabalar evlenme çağına gelen erkek çocuğa evlenebilecek kızı önerirler. Erkek çocuk buna sıcak baktığında ve onay verdiğinde kız tarafına bir kişiyi elçi olarak gönderirler. Elçi, kızın ailesiyle görüşür ve kızlarına talip olan kişiyi ve ailesini bildirir. Kız ailesi gelen teklife doğrudan olumlu veya olumsuz bir cevap vermez. Ancak niyetlerinin ne olduğu konusunda bir izlenim bırakırlar. Onun için de elçi geri döndüğünde erkek tarafı ona “sen aslan mısın yoksa tilki mi” (tu şeri an rûvî) diye sorulur. Eğer “aslan” derse, kızın ailesi götürülen teklife sıcak baktığı anlaşılır ve bundan mutluluk duyulur.

Kız ailesi gelen teklifi kızlarıyla ve aile yakınları ile istişare eder. Teklife sıcak bakmayıp geri çeviren kızlar olmakla birlikte çoğu kız anne ve babasının takdirine bırakır. Kız ailesi teklifi uygun görmesi durumunda erkek tarafına haber gönderir. Gelen müjdeli haber damat adayı ailesi tarafında sevinçle karşılanır ve yanlarına yörede hatırı sayılır kişileri ve imamı alarak kızı istemeye giderler. Kız isteme sürecine

1 Metin Hakkı, *Eski Türk Sanatında Simgesel Motifler ve Günümüz Seramik Sanatındaki Yorumları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Seramik Anasanat Dalı Seramik Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2018, s.15.

“söz kesme” (desteser) denir. Kız evine varıldıktan sonra bir süre sohbet edilir ve daha sonra ziyaret amacı konuşulur. Kız istendikten sonra imam eşliğinde dualar okunur. Damat, kız isteme merasiminde bulunmaz. Erkek tarafından bir genç kalkarak orada bulunan büyüklerin ellerinden öper, diğerleriyle tokalaşır ve herkese teşekkür eder. Söz kesme merasiminden sonra gelin adayına ve ailesine bazı hediyeler verilir.

Söz kesildikten sonra evlenecek çiftlerin buluşması sıcak karşılanmaz. Bunun için de aday çiftler birbirlerine olan sevgilerini ve bağlılıklarını karşılıklı hediyelerle gösterirler. Hediyeleri de doğrudan birbirlerine veremedikleri için birileri buna aracı olur. Söz kesme işleminden sonra sıra “başlık kesme” (nextvebır) için tarih belirlenir. Geçmişte bunun için altı ay kadar bazen bir yıl kadar bir süre verilirdi. Çünkü başlık parasını denkleştirmek pek kolay olmazdı. Koyun veya kuzuların satılabileceği sonbahar veya ilkbahar mevsimlerinin ortaları bunun için uygun dönemlerdi. Başlık kesmede kız ailesine verilecek para ve gelin için alınacak altın sayısı, gelinin erkek yakınlarına takım elbise, kol saati, koç, at ve tabanca, kadınlar için ise kiras ve fistan (kadın yöresel giysisi) konusunda sıkı bir pazarlık yapılırdı. Kız ailesinin fazla taleplerine karşın erkek tarafı yörede hatırı sayılır kişileri beraberlerinde mutlaka götürürlerdi. Bu sayede de kız tarafı taleplerinin bir kısmını geri çekerdi. Günümüzde bu tür geleneklere çok nadir rastlanmaktadır.

Beşik kertmesine dayalı evliliklerin sayısı yok denilecek kadar azdır. Zorla kız kaçırma veya bir kızın kendi isteğiyle bir erkekle kaçmasına dayalı evliliklerin sayısı da çok azdır. Bu tür olaylarda erkek tarafı çok ağır maddi bedel öder. Kız tarafına yüklü bir para ve silah verildiği gibi bazen de kız tarafından bir kızın berdel olarak alınması bile söz konusudur. Berdel ile evlilikler ise genellikle yüklü masraflardan kurtulabilmek için yapılmaktadır:

“Modern zamanlarda da geçerliliğini koruduğu bilinen karşılıklı dünür olma esasına dayanan evlilik türü, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde farklı adlarla hâlâ uygulanır... Berdel, evlenecek iki erkeğin, gelinlik çağındaki kız kardeşlerini veya akrabalarını değiştirmesi şeklinde gerçekleşir. Başlık, takı, ev eşyası vb. düğün giderlerinin taraflara vereceği ekonomik yükümlülükleri, asgari düzeye indirmek maksadıyla yapılan bu evlilik türü, bazı hususların gözetilmesi sebebiyle tercihi evlilikler sınıfına girer.”²

Anadolu'nun diğer yörelerinde olduğu gibi Hakkâri yöresinde de evlilik ve düğünlere büyük bir önem verilmektedir. Buranın düğün gelenekleri köklü bir geçmişe ve zengin bir kültürden beslendiklerinden buranın düğünleri çok görkemlidir. Düğünlerde giyilen kıyafetler, çekilen halaylar (govend), yenilen yemekler ve uzun bir aradan sonra bir araya gelen akrabaların hasret gidermesi gibi birçok etkinlik düğünleri unutulmaz kılmaktadır. Günümüzde Hakkâri'de “aşk” evliliği artmakla birlikte geçmişten gelen düğün ve evlilik geleneklerinin etkisi devam etmektedir.

4. Dokuma ve Örgü Eserlerde Aşk, Evlenme ve Aile ile Bağlantılı Motifler

Aşk, evlenme ve aile bağları ile ilgili gelenekler ve bunlarla bağlantılı sanat kültürel mirasımız içerisinde önemli bir yere sahiptir. Anadolu'daki gelenekler ve bu geleneklere bağlı ortaya çıkan eserlerde görülen bezemeler ekseriyetle benzerlik göstermekle birlikte her bir yörede kendisine has farklılıklar da gösterir. Konumuz bağlamında aşk, sevgi ve aile bağlantılı motiflere bakıldığında daha çok eli belinde, koçboynuzu, bereket, saçbağı, tarak, küpe, gerdanlık (kolye), bukağı, kalp, zıt renkler ve yıldız gibi motiflerin ve stilize kuş (muhabbet kuşu) figürünün kullanıldığı görülmektedir.

2 Çiğdem Akyüz, “Berdel Evliliği Üzerine Kalitatif Bir Araştırma Mardin Örneği”, *Folklor Akademi Dergisi*, 2018/1, s.19-20.

5. Gerdanlık / Kolye Motifi

Hakkâri yöresi kadınların tercih ettiği takılar arasında gerdanlık önemli bir yere sahiptir ve bunlarla bağlantılı motifler yün çoraplar üzerinde daha yaygındır. Geçmişte, yöre halkının maddi durumunun iyi olmadığı dönemlerde, altın takıya pek rastlanmazdı. Bunun yerine aksesuar olarak daha çok boncuklu takılar takılırdı. Bu yörede boncuk işi olarak kadın kemeri, kadın cüzdanı, bileklik gibi unsurlara da önem verilir. Hakkâri yöresinde gerdanlık daha çok “rişalik, gerdenî ve ristik” olarak adlandırılmaktadır (Örnek No: 1-2):

“Yörede, bir genç birine aşık olduğu zaman ona ayna, tarak, saçbağı veya gerdanlık gibi bir takıyı hediye eder ve onunla evlenme niyetini açığa vurur. Gerdanlık motifli bir yün çorap da aynı fonksiyona sahiptir. Nitekim bu bağlamda denilebilir ki söz konusu motife sahip yün çorapların birine hediye edilmesi demek, bir evlilik niyetini taşıdığı anlamına gelir.”³

Fotoğraf 1; Örnek No 1: Gerdanlık motifine sahip yün çorap, Şemdinli.

Örnek No: 1 Çorabın Tanımı: Uzun konçlu, örgü lastikli ve bağcıklı erkek yün çorabıdır. Burun kısmında üç sıralı renkli yün iplikle işlenmiş gerdanlık motifine yer verilmiştir. Gerdanlık motifinden itibaren örgü lastik kısmına kadar baklava örgü desen işlenmiştir. Çorap üçem (üç bükümlü) iplikle örülmüştür ve tamamlandıktan sonra ahşap bir kalıba geçirilmiştir. Bu işlemle ütülenmiş gibi düzgün bir biçim alır.

Fotoğraf 2; Örnek No 2: Kolye motifli çorap, Armutdüzü Köyü-Yüksekova.

Örnek No: 2 Çorabın Tanımı: Çorap yuvarlak burunlu, uzun konçludur ve aynı zamanda uzun örgü lastiğe sahiptir. Hakkâri'nin diğer yörelerindeki yün çorapların neredeyse tamamında örgü lastik vardır ancak başka yörelerde bu uzunlukta bir örgü lastiğe rastlanılmamıştır. Siyah, beyaz ve yeşil renkli iplikler kullanılmıştır. Yuvarlak buruna sahip çorabın burun kısmına siyah iplikle kolye motifli işlenmiş-

³ Hasan Buğrul, *Sanat ve Kültürel Değer Olarak Hakkâri Yün Çorapları*, Ankara, 2018, s.50.

tir ve üst kısmında da yeşil renkli iplikle örülmüş nazar motifi yer almaktadır. Çorabın konç kısmında siyah-beyaz iplikle suyolu motifine yer verilmiştir. Örgü lastik kısmı siyah ve beyaz iplikle örülmüştür.

6. Küpe Motifi

Kadınların vazgeçilmez aksesuarlarından birisi de küpedir. Hakkâri yöresinde erkeklerin küpe takması hoş karşılanmaz. Kadınların takıya olan yoğun ilgisinin bir sonucu olarak ona ait motiflere dokuma ve örgü eserlerde sıkça rastlanmaktadır (Örnek No: 3): “Bu motif, çoraplarda ve dokumalarda mutluluk ve evlenme arzusunun bir işareti olarak görülmektedir. Bu açıklama ile küpe motifi bir çorabın bir kişiye hediye edilmesi, o kişi ile evlenme arzusunda olduğunu ifade edebilir.”⁴

Fotoğraf 3; Örnek No 3: Küpe motifi kadın yün çorabı, Hakkâri.

Örnek No: 3 Çorabın Tanımı: Siyah, beyaz, pembe ve yeşil yün iplikle örülmüş kadın yün çorabının ön yüzü üzerinde 6 adet küpe motifi görülmektedir. Çorap uzun konçlu ve lastiklidir. Çorabın taban kısmında balıksırtı deseni vardır. Konç kısmının arka tarafında yine küpe motifi görülmektedir. Küpe motifi yün çorapların birine hediye edilmesi ile karşı tarafa beslenen duygusal ilişkiye işaretler.

7. Tarak Motifi

Hakkâri yöresinde tarak motifi yün çoraplara az rastlanılmaktadır. Diğer taraftan kilim gibi dokumalarda bu motif yaygındır. Gerdanlık ve küpe gibi tarak motifi de evlenme arzusuna işaret olarak kabul edilmektedir (Örnek No: 4): “Her ne kadar bazı motifler aynı anlamlara karşılık gelse de, bunlar farklı şekilde sembolize edilir. Çünkü farklı bölgelerde dokunuyorlar. Örneğin, saç bağı motifi dokumacının evlenme isteğini ifade ettiği bir motiftir. Ayrıca, tarak motifi de aynı anlama sahiptir.”⁵

4 Buğrul, a.g.e., s.46.

5 Mehmet Çetintaş ve Aslı Ağırbaş, “Differentiation of Anatolian-Turkish Carpet Motifs by Using Shape Grammars: A Case Study”, *Proceedings of the ISLAH International Conference*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, 2019, s. 203-4.

Fotoğraf 4; Örnek No 4: Tarak motifinin işlendiği bir kilim, Çukurca.

Örnek No: 4 Kilimin Tanımı: El eğirmesi yün iplikle dokunmuş bir kilimdir. Kilim dokumasının zemininde kahverengi renk hakimdir. Merkezde bulunan dörtgenin içerisine doğru sözlülüğü ve güvenirliliği sembolize eden kurtağzı motifi yerleştirilmiştir. Bu dörtgen çerçevenin iki yan tarafına da birer adet elibelinde motifine yer verilmiştir. Elibelinde motifinin üzerinde de, her dirseğin üzerinde birer tane olmak üzere, toplamda dört adet siyah renkte beş dişli tarak motifi ile bezenmiştir. Bordürlerde de turuncu renkten oluşan parmak / tarak motifi görülmektedir.

8. Çengel Motifi

Çengel, yün eğirmede kullanılan iğ/teşinin bir ucunda bulunan ağırşagın üst kısmının ortasında yer alan eğri demirdir. Yün eğirilirken bu çengel vasıtasıyla iğ/teşi ile ipin birbirleriyle olan bağlantısı sağlanır. Bu birleştirici özelliğiyle sanata yansımaya bakıldığında 'yaşam-ölüm', 'dişi-erkek' gibi farklı zıt anlamların yanında aile bireyleri/eşler arasındaki güçlü bağın sembolü olarak da değerlendirilmektedir (Örnek No: 5-6-7):

"Bir yere takılmaya, geçirilmeye yarayan eğri ve ucu sivri demir olarak bilinen çengel genellikle 'S' harfi şekli motif olarak el sanatlarında kullanılmaktadır. Çengel motifi zıtlıkları ifade ederek insanlar arası uyumu ve birlikteliği de anlatmaktadır. Çengel motifleri el sanatlarının her alanında kullanılmasına rağmen halı, kilim ve cicimlerde daha sık kullanılan bir motiftir. Çengel motifi, kötü gözün etkisini yok etmek amacıyla kullanıldığı gibi, dişil ve eril kavramla arasında bir köprü anlamında da kullanılmıştır. Kadın-erkek, dağ-vadi, deniz-dalga, rüzgar-su gibi zıt ve değişik kavramları, düzlemleri hatta odakları birleştiren hareketleri sembolize etmektedir. Bu bağlamda evlilik ve bereketle de ilişkilendirilmektedir."

6 Nuran Kayabaşı ve Ayşem Yanar, "Türk El Sanatlarında Kullanılan Nazar Motifleri ve Alevilerde Nazar İnanç", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 65: 2013, s.175.

7 Mine Erbek, *Çatalhöyükten Günümüze Anadolu Motifler*, Kültür Bakanlığı, 2002.

Fotoğraf 5; Örnek No 5: Yün eğirmede kullanılan “iğ / teşi” örnekleri ve bunlara takılan demir çengel.

Fotoğraf 6; Örnek No: 6: Çengel motifli yün çorap. Çanaklı, Hakkâri.

Örnek No: 6 Çorabın Tanımı: Uzun konçlu, örgü lastikli ve bağcıklı erkek yün çorabıdır. Çorabın sivri burnu üzerinde kırmızı, siyah ve mavi renklerden oluşan çengel motifleri yer almaktadır. Çengel motiflerinden itibaren lastik kısmına kadar örgü desenler yer almaktadır. Çorap üçem yün iplikle örülmüştür. Hakkâri yöresi erkek çoraplarında genellikle çorabın burun kısmında renkli iplikle işlenmiş motiflere yer verilmektedir.

Fotoğraf 7; Örnek No 7: Çengel motifli kilim, Bağışlı Köyü, Hakkâri.

Örnek No: 7 Kilimin Tanımı: El eğirmesi yün iplikle dokunmuş bir kilimdir. Dokumda kullanılan yeşil, kırmızı, kahverengi ve mavi renk doğal boyadan elde edilmiştir. Dikdörtgen bir bordür içerisinde her bir sırası farklı renklerden oluşan yana yana üç sıra ve üst üste 12 sıra olmak üzere toplamda 36 adet çengel motifi işlenmiştir.

9. Eli belinde Motifi

Bir kız evlilikle birlikte giyiminde ve yaşamında birçok değişim söz konusudur. Bir kadın yeteneklerinin yanında dünyaya getirdiği çocuklarıyla da konuşulur. Geç gelen doğumlar farklı söylentileri de beraberinde getirir. Doğum yapan kadınlar, bilhassa erkek çocuk dünyaya getirmişlerse, diğerleri üzerinde bir baskı oluştururlar. Bu bağlamda, 'elibelinde' motifi; erkek bir çocuğu dünyaya getiren bir annenin yaşadığı gururu ve aynı zamanda böbürlenişini yansıttığına işaret sayılmaktadır (Örnek No: 8-9).

"Günümüz dokumalarında kullanılan ve ana tanrıça inancının devamı niteliğindeki eli belinde motifi, ana tanrıça ile ilgili düşüncenin günümüzdeki yansımasıdır. Dişiliğin simgesi olarak kullanılan motif, analık ve doğurganlığı, uğur, bereket, kısmet, mutluluk ve neşeyi sembolize etmektedir. Eli belinde gelin kız, çocuklu kız, kâküllü kız, gibi isimlerle de anılmaktadır."⁸

Fotoğraf 8; Örnek No 8: Eli belinde motifli kadın yün çorabı, Geçimli Köyü, Hakkâri.

Örnek No: 8 Çorabın Tanımı: Uzun konçlu, yuvarlak burunlu, örgü lastikli, bağciksız ve eli belinde motifi kadın yün çorabıdır. Siyah, beyaz ve kırmızı renkli ipliklerin kullanıldığı çorabın taban kısmında balık kılıcı deseni yer verilmiştir.

8 Bayram Demiral, *Isparta Müzesi Envanterine Kayıtlı Düz Dokuma Çıvollar*, Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Geleneksel Türk El Sanatları Anasanat Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2014, s.25.

Fotoğraf 9; Örnek No 9: Elbelinde motifli çanta. Bağışlı, Hakkâri.

Örnek No: 9 Kilimin Tanımı: El eğirmesi yün iplikle dokunmuş bir çantadır. Dokumda kullanılan kırmızı, kahverengi ve mavi renk doğal boyadan elde edilmiştir. Yün iplikle dokuması yapılmış üç kenarı püsküllü kadın çantasının iki yan tarafında parmak/tarak bordürler bulunmaktadır ve alt kısmında bereket ve mutluluğu simgeleyen yıldız motifleri işlenmiştir.

10. Kuş Figürü

Fotoğraf 10; Örnek No 10: Muhabbet kuşu (Lüleper) motifli kilim. Akçalı, Hakkâri.

Örnek No: 10 Kilimin Tanımı: El eğirmesi yün iplikle dokunmuş bir kilimdir. Dokumda kullanılan kırmızı, turuncu ve mavi renk doğal boyadan elde edilmiştir. Türk sanatında muhabbet kuşu olarak bilinen bu motif Hakkâri yöresinde ismini bir bitkiden almaktadır ve buna "Lüleper" denilmektedir. İki muhabbet kuşunun üst kısmında birer adet bukağı motifine yer vermekle iki sevgili arasındaki bağlılığı yansıtmaktadır.

Kuş motifinin geçmişten bu yana birçok farklı sanat unsuru üzerine işlenmiştir ve değişik anlamlar kazanarak günümüze ulaşmıştır. Bu bağlamda, kuş figürü vefat eden birinin ruhunu diğer dünyaya taşıyan bir yaratığı temsil etmesinin yanında aşk, sevgi, muhabbet, saygı, sevgi, şefkat ve sadakat gibi çok ulvi değerlerin sembolü olarak da görülmektedir. Hakkâri yöresinde dokuma ve örgü eserlerde stilize kuş figürüne yer verildiği gibi, temiz/bakımlı kadınları simgeleyen 'suna'; doğruluğu, şefkati, saygıyı, bağlılığı, vefayı temsil eden 'hüthüt" gibi kuş figürlerine sıkça rastlanmaktadır. Muhabbet kuşu motifi birbirine gönül bağlamış iki kişiyi simgelemektedir. Farklı kuşlara ait figürleri Hakkâri yöresi hem dokuma hem de örgü eserleri üzerinde görmekteyiz (Örnek No: 10-11).

Fotoğraf 11; Örnek No 11: Farklı kuş figürüne sahip kilim yelek, Çukurca.

Örnek No: 11 Kilimin Tanımı: El eğirmesi yün iplikle dokunmuş bir kilim yelektir. Dokumda kullanılan yeşil, kırmızı, kahverengi ve mavi renk doğal boyadan elde edilmiştir. Dokuma kilim yelek üzerinde muhabbet kuşu/lüleper, koçbaşı, bukağı, saç-bağı, yıldız motifinin yanında hüthüt kuşu figürü de yer almaktadır. Koçbaşı motifi ile güç/kuvvet, saç-bağı ile aşk/sevgi, bukağı motifi ile bağlılık/sadakat, yıldız motifi ile hayranlık ve hüthüt kuşu motifi ile liderlik yanında doğruluk, sadakat, vefa ve şefkat gibi temaların simgesi olarak sanat eserleri üzerinde yerini almıştır. Hüthüt kuşu motifi de farklı anlamları arasında eşine olan sadakati ve ailesine olan bağlılığı sembolize etmektedir. Türk İslam sanatında önemli bir yeri olan hüthüt kuşu ile ilgili olarak şu hususlar aktarmaktadır:

“Belli başlı özellikleri arasında toprağın altındaki suyu görmesi, eşine olan bağlılığı, eşi ölünce yeni bir eş aramaması, anne babasına karşı hürmetkârlığı sayılabilir. Hüthüt yaşlandıklarında anne ve babasının yiyeceklerini temin eder. Annesi öldüğünde uygun bir yer buluncaya kadar onu başında taşıdığı için mükâfat olarak güzel bir tepelikle donatılmıştır. (Câbız, III, 510-514; Demîrî, 11, 436-440)... Hüthüt Hz. Süleyman'ın Seba Melike'sine elçi olarak gönderdiği kuş olması bakımından önemlidir. Ancak hüthütün asıl önemi bütün kuşlara öncülük ederek onları Kafdağı'nın ardındaki kuşların şabına götürmesidir. Bu yönüyle hüthüt (ibibik) doğruluk, isabet ve menzile ermenin göstergesidir. O, harekete geçtiğinde diğer bütün kuşların ona uyması gerekir.”

9 Kübra Eskigün, *Klasik Türk Şiirinde Efsanevi Kuşlar*, Yüksek Lisans Tezi, Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş, 2006, s. 37-8.

11. Bukağı Motifi

Bukağı, at veya katır gibi hayvanların kaçmasını önlemek, hırsızlardan korumak amacıyla ön ayaklarına takılan bir alettir. Kişiler arasındaki güçlü bağı ve iyi ilişkileri sembolize ettiği anlamıyla sanattaki yerini almıştır (Örnek No: 12-13-14):

“Kelime anlamına da bakınca bukağı motifinin çıkışı da bize bağlılığı simgelediğini göstermektedir. Sonsuza kadar birlikteliği simgeleyen bu motifin farklı yorumları bulunmaktadır. Bu yorumlar dokunan bölgeye göre değişiklikler göstermektedir. Aynı zamanda Bukağı Motifi farklı kaynaklarda değişik isimlerle de tanımlanıp, Pranga motifi gibi isimlerle de karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki fotoğraflarda bukağı motifinin kilimlerde kullanılan çeşitleri görülmektedir. Anadolu dokumalarında aile kurumunun sürekliliğini, âşıkların birbirine olan bağı ve her zaman bir arada olmaları gerektiğini sembolize eder.”¹⁰

“Bukağının Anadolu’da bir başka adı köstektir. Dokumalarda rastlanan bukağı motifi aile birliğinin devamını sevgilerin birbirine bağlılıklarını kopmamaları gerektiğini simgeler. Bukağı motifi Anadolu’daki yöreye özgü değişimler göstermektedir.”¹¹

Fotoğraf 12; Örnek No 12: Bukağı bordüre sahip bir sehpa kilim örtü, Çukurca.

Örnek No: 12 Kilimin Tanımı: El eğirmesi yün iplikle dokunmuş bir kilimdir. Dokumda kullanılan kırmızı, kahverengi, yeşil ve mavi renk doğal boyadan elde edilmiştir. Bukağı, çorap gibi örgü eserlerde ana bezeme unsuru olurken kilim gibi büyük hacme sahip dokumalarda bordür olarak veya desendeki boşlukların doldurulmasında kullanılır. Elibeline motifinin üzerinde yer aldığı bu dokuma kilimde de bukağı motifi bu iki amaçla kullanılmıştır. Bordür kısmı bukağı motifi ile teşkil edilmesinin yanında elibeline motifinin iki uç tarafındaki boşluklarda birer adet bukağı motifine yer verilmiştir. Elibeline motifinin merkezine koçbaşı motifi işlenmiştir.

10 Kadir Sevim ve Ayla Canay, “Anadolu’da Üretilen Kilim Motiflerinden Bukağı Motifi ve Bu Motifden Çıkan Seramik Çalışmalar”, *İdil Dergisi*, 2013, s.64.

11 Nuran Kayabaşı, Hilal Bozkurt ve Begül Özkoca, “Çorum El Sanatlarında Kullanılan Motifler ve Anlamları”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 9, Sayı 1, Haziran 2016, s.46.

Fotoğraf 13; Örnek No 13: Bukağı motifli yün çorap, Hakkâri.

Örnek No: 13 Çorabın Tanımı: Uzun konçlu, yuvarlak burunlu, örgü lastikli yün çorabın burun kısmında eşkenar bir dörtgen içerisinde bir adet bukağı motifine yer verilmiştir. Motifi sınırlayan çizgiden koncun lastik kısmına kadar baklava desenli örgü süsleme yer almaktadır. Çorapta siyah ve beyaz yün iplik kullanılmıştır.

12. Damat ve Gelin Çorabı

Hakkâri yöresi düğün geleneklerinden birisi de geline ve damada karşılıklı hediyelerin yollanmasıdır. Düğün alayı yola çıktığında gönderilen hediyeler arasında damat ve gelin çorabı mutlaka vardır (Örnek No: 14-15). Hediyeler karşılıklı olarak düğün varmadan damat ve gelin ailesine teslim edilir. Damat ve gelin aileleri hediye teslim eden kişilere mutlaka hediyeler verir. Bu gelenek halen devam etmektedir:

“Hakkâri düğünlerinde gelinler genellikle rengârenk elbiseler giyer. Tamamı renkli ve desenli yün çoraplar da bu kıyafetin bir tamamlayıcısı olarak yerini alır. Gelin yün çorabının genel özelliklerine bakıldığında tamamı renkli ve farklı motiflere sahiptir... Hakkâri’de düğün ve düğün kıyafetlerine büyük bir önem verilir. Düğün alayı ayrılmadan önce içinde damat çorabının da içinde olduğu bir paket gelin tarafından damada gönderilir. Damat çoraplarının ipliği üçem olur. İpliğin tamamının eşit kalınlıkta olması için bu tür yün çorapları ören kadın sağ elinin başparmak tırnağını uzatır ve tırnak ortadan delinir. Bu delikten geçirilen yün iplikle çorap örülür. Bu işlemle ipliğin üzerindeki istenmeyen maddeler elenmiş olunur ve yün ipliğin aynı kalınlıkta olması sağlanır. Çorap tamamlandıktan sonra nemlendirilir ve sonra da abşap kalıba geçirilir. Daha sonra alev üzerinde tutularak istenmeyen elyaftan temizlenmiş olunur. Bu işlem çorabın iç kısmına da uygulanır. Bu işlemlerden geçirilen çorap giyildiğinde ayağı rahatsız etmez.”¹²

12 Buğrul, a.g.e. s.90-92.

Fotoğraf 14; Örnek No 14: Gelin çorabı, Hakkâri.

Örnek No:14 Çorabın Tanımı: Kısa konçlu, lastikli, bağcıklı, tamamı renkli ve desenli kadın çorabıdır. Bağcık uçları püsküllüdür. Bu yün çorap kaliteli malzeme ve işçiliğinin yanı sıra renk ve bezemesiyle “gelin çorabı” özelliklerini taşımaktadır. Bu çoraba işlenen saç-bağı, yılan, koçboynuzu, nazar, pıtrak ve çengel motifleri ile gelinin evlilik isteği, nazardan korunma ve gittiği evde bereket, bolluk ve mutluluk içinde yaşaması temennisini göstermektedir.

Fotoğraf 15; Örnek No: 15: Damat çorabı, Hakkari.

Örnek No: 15 Çorabın Tanımı: Elde bükülmüş üçem yün iplikle örülmüş uzun konçlu, lastikli ve biritle erkek yün çorabıdır. Yün çorap kaliteli malzeme ve itinalı işçiliğin yanı sıra üzerine işlenen motiflerle “damat çorabı” özelliğindedir. Damat çoraplarının burun kısmı genellikle renkli ve motifli diğer kısımları örgü desenlidir. Bu tür çorapların malzeme ve örgüdeki ince işçilik kalitesi yüzüğe geçirilmesiyle

anlaşılır. Bu bağlamda, eğer yün çorap bir yüzükten kolayca geçirilebiliyorsa kalitelidir. Damat çorapları üçem (üç katlı) iplikle itina ile örülür. Gelin bu çorapla, burun kısmına işlenen “koçboynuzu” motifi ile damada olan hayranlığı yanında birlikte geçirecekleri yaşamlarında çocuk sahibi olma ve bereketli, mutlu bir yaşam sürdürme temennisini iletmış olmaktadır.

13. Değerlendirme ve Sonuç

Ticari, kültürel, sosyal yaşam vb. birçok bakımdan dış dünya ile fazla bağlantısı olmamasının bir sonucu olarak Hakkâri yöresi geleneklerinin ekseriyetini muhafaza etmektedir. Bu bağlamda bu yörede diğer birçok alanda olduğu gibi evlilikle ilgili geçmişten gelen birçok hususiyeti ve buna bağlı sanatı sürdürmektedir. Sanat eserleri coğrafi şartların ve sosyal yaşamın ihtiyaçlarına bağlı olarak ortaya çıkarlar. Ancak üretilen eserlerin türü, biçimi ve kalitesi her bir yörede bulunan malzeme ile doğrudan bağlantılıdır. Örneğin, bir bölge ormanlık ise birçok ihtiyaç unsurunu ahşap malzemedan elde ederken, hayvancılığın yaygın olduğu bir bölgede yün ipliğin kullanıldığı malzeme ile dokuma ve örgü eserler ön plana çıkmaktadır. Diğer yandan geleneksel yöntemlerle ortaya çıkarılan eserin işleviyle bağlantılı olarak sanatçı kendi duygu, düşünce ve hayal dünyasının yanında içinde yaşadığı toplumun inanç ve kültürel değerlerine de yer verir. Örneğin, bir savaşçının kullandığı kılıç üzerine gücün ve kuvvetin simgesi olan koçbaşı motifine ve içinde yemek pişirilen bir bakır kazan üzerine bereketi simgeleyen bir motife yer verildiği görülmektedir. Bu bağlamda geleneksel yöntemlerle yapılan unsurlar sosyal yaşamımızda kullandığımız birer ihtiyaç malzemesi olmasının yanında kültürel değerlerimizi yansıtan birer unsurdur.

Hakkâri yöresi düğünleri başlı başına bir kültürel zenginlik teşkil etmektedir. Kız isteme, söz kesme, nişan adetleri yanında düğünlerde giyilen yöresel kıyafetler, çekilen halaylar, söylenen şarkılar, hediye edilen takılar, verilen ziyafetler, yapılan sohbetler düğüne katılan herkes için unutulmaz bir anı olur. Düğüne katılanlar ayrılacağı zaman gelin tarafından getirilen yün çoraplar, yün eldivenler, kilimler vb. el örgüsü ve dokumalar kendilerine hediye edilir. Bu dokuma ve örgü eserler üzerinde de evlilik başta olmak üzere farklı gelenekleri ve kültürel değerleri yansıtan motifler yer almaktadır. Hakkâri yöresinde bilhassa görücü evlilikler öncesinde gençler bir araya gelemediği için birbirlerine ayna, tarak, saçbağı, kolye, gerdanlık, küpe vb. unsurları hediye ederler. Günümüzde bu unsurlara ait motiflerin hediyeelik veya hatıra eşyalar üzerinde görülmesi de bu ve benzeri geleneklerle bağlantılıdır.

Sonuç olarak; evlilik geleneklerimiz ve bu geleneklere bağlı sanat unsurları kültürel mirasımızın önemli bir parçasını oluşturmaktadırlar. Bu bağlamda, Hakkâri yöresi de bu kültürel miras bakımından zengin bir potansiyele sahip olduğunu görmekteyiz. Kız isteme, söz kesme, nişan ve düğün geleneklerin etkisinden ortaya çıkan sanat unsurları bu yörede halen canlılığını korumakla birlikte bunların bilimsel çalışmalarla daha kapsamlı araştırılmasına ihtiyaç vardır. Reşik (geleneksel ayakkabı, kalık (çarık), yün çorap, kıras – fistan (kadın giysisi), şel-u – şepik (erkek giysisi), cemedani (sarık) – kofi (hotoz), kerik (cepken), sak (tozluk), kuşak, kadın başörtüleri (temesi, navreş, poşi, kesrevan) ve gelinlik gibi erkek ve kadın giysilerin ve buna bağlı sanat unsurlarını korumak kaydıyla bunların farklı tasarımlarla yeniden işlevlendirilmesi ve bunlara bağlı kültürün irdelenmesi halinde bu sanatın daha fazla rağbet göreceği kanaati taşınmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Çiğdem (2018). “Berdel Evliliği Üzerine Kalitatif Bir Araştırma Mardin Örneği”, *Folklor Akademik Dergisi*, S.1, s.17-34.
- Buğrul, Hasan (2018). *Sanat ve Kültürel Değer Olarak Hakkâri Yün Çorapları*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Çetintaş, Mehmet ve Ağırbaş, Aslı (2019). “Differentiation of Anatolian-Turkish Carpet Motifs by Using Shape Grammars: A Case Study”, *Proceedings of the ISLAH International Conference*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, s. 201-209.
- Demiral, Bayram (2014). *Isparta Müzesi Envanterine Kayıtlı Düz Dokuma Çuvallar*, Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Geleneksel Türk El Sanatları Anasanat Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- Erbek, Mine (2002). *Çatalhöyükten Günümüze Anadolu Motifler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Eskigün, Kübra (2006). *Klasik Türk Şiirinde Efsanevi Kuşlar*, Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş.
- Haklı, Metin (2018). *Eski Türk Sanatında Simgesel Motifler ve Günümüz Seramik Sanatındaki Yorumları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Seramik Anasanat Dalı Seramik Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Kayabaşı, Nuran; Bozkurt, Hilal ve Özkoca, Begül (2016). “Çorum El Sanatlarında Kullanılan Motifler ve Anlamları”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-Yıl 9, Sayı 1*, s.39-61.
- Kayabaşı, Nuran ve Yanar, Ayşem (2013). “Türk El Sanatlarında Kullanılan Nazar Motifleri ve Alevilerde Nazar İnancı”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 65, s. 169-184.
- Sevim, Kadir ve Canay, Ayla (2013). “Anadolu’da Üretilen Kilim Motiflerinden Bukağı Motifi Ve Bu Motiften Çıkan Seramik Çalışmalar”, *İdil Dergisi*, Cilt 2, Sayı 6, s. 60-70.